

Віталій Литвин

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ПОЛІТИЧНО-ПОВЕДІНКОВІ ВАРІАНТИ РОЗВИТКУ ТА РЕФОРМУВАННЯ НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Окреслено історію та особливості, конституційно-правові та політичні виклики і перспективи напівпрезидентської системи правління в Україні, зокрема, ротаційно у форматі високопрезиденціалізованого президент-парламентаризму та збалансованого прем'єр-президенталізму. На цій підставі виділено інституційно-процесуальні і політично-поведінкові варіанти й опції розвитку та реформування напівпрезидентської системи правління в Україні як інструменту подолання проблем повторювальної «приватизації й інструменталізації» конституційного розвитку та «революційного конституціоналізму». Аргументовано, що вибір ефективного й надійного варіанта реконструювання і/чи реформування системи правління в Україні має стосуватися пролонгації і корекції чинного збалансованого прем'єр-президенталізму або ж означатися введенням парламентаризованого прем'єр-президенталізму чи взагалі парламентаризму зі слабким Президентом.

Ключові слова: *система державного правління, напівпрезидентська система правління, президент-парламентаризм, прем'єр-президенталізм, Україна.*

Vitaliy Lytvyn. Institutional, procedural, political and behavioral options for the development and reform of semi-presidential system of government in Ukraine.

The article is devoted to outlining the history and features, constitutional, legal and political challenges and perspectives of semi-presidential system of government in Ukraine, in particular rotationally in the format of the highly presidentialised president-parliamentarism and

Литвин Віталій Сергійович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Львівського національного університету ім. І. Франка.

balanced premier-presidentialism. On this basis, the author identified institutional, procedural, political and behavioral options and variations for the reform and development of semi-presidentialism in Ukraine as an instrument for overcoming the problems of the repeated «privatization and instrumentalization» of constitutional development and «revolutionary constitutionalism». It is argued that the choice of an effective and reliable option for the reconstruction and/or reforming of the system of government in Ukraine should relate to the prolongation and correction of the current balanced premier-presidentialism or to the introduction of parliamentarized premier-presidentialism or even parliamentarism with a weak president.

Key words: *system of government, semi-presidential system of government, president-parliamentarism, premier-presidentialism, Ukraine.*

Україна є одним із найяскравіших, але водночас і найскладніших прикладів інституційно-процесуальної та політично-поведінкової функціональності і волатильності напівпрезидентської системи правління в Європі. Річ у тім, що Україна історично (позаконституційно – з 1991 р. (за винятком періоду 1995–1996 рр., коли було апробовано президентську систему правління [2, с. 197, 213–214; 24]), а конституційно – з 1996 р.) характеризується коливаннями між різними опціями напівпрезиденталізму, які, в одному випадку, ведуть до пролонгації та стабілізації між-інституційних відносин у трикутнику «глава держави – уряд – парламент», але автократизації політичного режиму, а в іншому випадку – зумовлюють політичну та інституційну дестабілізацію поряд із відносною демократизацією політичного режиму (детально див. табл. 1). Отже, для України вкрай гострою залишається проблематика вибору належних, ефективних та стабільних інституційно-процесуальних і політично-поведінкових опцій розвитку й реформування системи правління (передусім чинного напівпрезиденталізму), що, власне, і є предметом запропонованого дослідження.

Це особливо актуально на тлі практики варіативної операціоналізації в Україні (упродовж 1991–2018 рр., але за винятком

періоду 1995–1996 рр.) таких гетерогенних видів напівпрезиденталізму, як формально і фактично (інституційно-процесуально та політично-поведінково): збалансований президентоподібний президент–парламентаризм упродовж грудня 1991 р. – червня 1995 р. [2, с. 192–194; 16, с. 164; 24; 26; 29, с. 23–27], високопрезиденталізований класичний президент–парламентаризм упродовж червня 1996 р. – січня 2006 р. і жовтня 2010 р. – лютого 2014 р. [2, с. 204; 22]; збалансований класичний прем’єр-президенталізм/парламент-президенталізм упродовж січня 2006 р. – вересня 2010 р. і лютого–березня 2014 р. – й досі [2, с. 206–207; 4]. Вони окреслювалися різноманітними, але дуже волатильними чергуваннями, фазами, конструкціями та конфігураціями взаємин президентів, прем’єр-міністрів/урядів та партій і депутатів (які komponували більшість і меншість) у легіслатурах (детально див. табл. 1), а отже, по-різному впливали на параметри політичної та інституційної стабільності, управлінської ефективності, а також перспективи демократизації України [1; 5; 14]. Особливо з огляду на те, що зміна та чергування системи правління (передусім напівпрезиденталізму) в Україні переважно відбувалися на тлі аполітичних/апартійних, клієнтелістських, персоналістських і кланово-олігархічно детермінованих характеристик пострадянської політики, а також взаємного зміцнення відносин формальних та неформальних політсил і акторів [20, с. 51, 61; 22; 24; 26]. Адже той, хто мав фактичну владу, використовував її задля зміни формальних правил (й отримання більшої формальної влади), а той, хто мав формальну владу, використовував її задля набуття і концентрації/централізації фактичної влади, чим окреслювалася політична конкуренція з-поміж президентами і легіслатурами щодо контролю процесів формування, функціонування й відповідальності урядів/виконавчої влади в Україні.

Як наслідок, зафіксовано, що хоч різні етапи розвитку системи правління в Україні й характеризувалися своїми інституційно-процесуальними та формально-фактичними атрибутами політичних і міжінституційних відносин, усе ж усереднено специфіка українського напівпрезиденталізму, принаймні від

моменту його конституціоналізації, полягала у циклічній зміні високопрезидентіалізованого президент-парламентаризму та збалансованого прем'єр-президенталізму/парламент-президенталізму. Причому перший більше сприяв централізації і монополізації влади й автократизації політичного режиму (часів президентства Л. Кучми і В. Януковича, коли політичний режим України тяжів до електорального/змагального авторитаризму), а другий – децентралізації і демонополізації влади й демократизації політичного режиму (часів президентства В. Ющенка, а також частково з 2014 р., коли політичний режим України тяжів до електоральної демократії) [5; 7, с. 176, 568] (див. табл. 1). Хоча загалом і для одного, і для іншого різновиду напівпрезиденталізму в Україні були притаманні доволі значні конфлікти у системі горизонтального дуалізму виконавчої влади, а також загалом у системі виконавчо-законодавчих відносин у трикутнику «глава держави – уряд – парламент», які значно заважали інституціоналізації системи правління і політичній стабільності й ефективності урядування в Україні [28].

На цьому тлі безперестанними були і досі є прагнення передусім президентів домінувати (у випадку президент-парламентаризму – монополізувати, а у випадку прем'єр-президенталізму – переважати) у виконавчій владі і над політичною системою України в цілому. Навіть не завжди маючи при цьому підтримку стабільної більшості у легіслатурі, однак за можливості опираючись на надійні (стійкі) або ненадійні (ситуативні) урядові/парламентські коаліції, клієнтели та кліки як: з одного боку – формальну і неформальну запоруку посилення своєї інституційно-процесуальної та політично-поведінкової уповноваженості [33, с. 58]; із іншого – передумову пом'якшення міжінституційних конфліктів, але водночас фактичну загрозу дефектування горизонтальної логіки міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – уряд – парламент» та вертикальної підзвітності й відповідальності інститутів влади [18].

Таблиця 1

Інституційно-процесуальні та політично-поведінкові типи напівпрезидентської системи правління та їхні еволюція, вияви і наслідки в контексті розвитку республіканської форми правління в Україні (1991–2018 рр.)

Період	Система правління	Тип/сценарій напівпрезидентської системи правління				
		Формальний (інституційно-процесуальний) тип (методики М. Шугарта і Дж. Кері)	Фактичний (політично-поведінковий) тип (методики С. Скач і В. Литвина)	Формально-фактичний тип (методики Р. Елгі та О. Зазнасва)	Фазовий тип/сценарій 1 (методика Т. Чжун–Хсієнга)	Фазовий тип/сценарій 2 (методика Ю.–Ш. Ву)
1	2	3	4	5	6	7
Серпень – грудень 1991 р.	Парламентська (фактично)	–	–	–	–	–
Грудень 1991 р. – червень 1995 р.	Напівпрезидентська	Президентподібний президент–парламентаризм	Система технічно розділеної меншості/більшості	Збалансований	Когабітаційний/збалансований	Компроміс/альтернація
	Напівпрезидентська	Президентподібний президент–парламентаризм	Система технічно розділеної меншості/більшості	Збалансований	Когабітаційний/збалансований	Компроміс/альтернація
	Напівпрезидентська	Президентподібний президент–парламентаризм	Система технічно розділеної меншості/більшості	Збалансований	Когабітаційний/збалансований	Компроміс/альтернація
	Напівпрезидентська	Президентподібний президент–парламентаризм	Система технічно розділеної меншості	Збалансований	Парламент-домінуючий/збалансований	Альтернація
	Напівпрезидентська	Президентподібний президент–парламентаризм	Система технічно розділеної меншості	Збалансований	Парламент-домінуючий/збалансований	Альтернація
Червень 1995 р. – червень 1996 р.	Президентська	–	–	–	–	–
	Президентська	–	–	–	–	–
Червень 1996 р. – січень 2006 р.	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система частково уніфікованої меншості	Високопрезидентціаліз./президентціалізований	Збалансований	Переважаання президента
	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система повністю уніфікованої меншості	Високопрезидентціаліз./президентціалізований	Президент-домінуючий	Переважаання президента
Червень 1996 р. – січень 2006 р.	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система частково уніфікованої меншості	Високопрезидентціаліз./президентціалізований	Збалансований	Переважаання президента
	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система повністю уніфікованої меншості	Високопрезидентціаліз./президентціалізований	Президент-домінуючий	Переважаання президента

Президент (дата повноважень), партія (% парл. мандатів)	Прем'єр-міністр (дата повноважень), партія (% парл. мандатів)	Склад уряду: перелік партій (% парл. мандатів)	Рівень конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади	Стабільність урядів (у днях)	Політичний режим	
					Проект "Політія 4"	Проект "Свобода у світі"
8	9	10	11	12	13	14
Л. Кравчук (05.12.1991 – 19.07.1994), н.п.	–	–	–	–	–	–
	В. Фокін (18.04.1992 – 01.10.1992), н.п.	KPU + PDVU + н.п. (63,3)	Високий	163	+6	3,0
	Л. Кучма (27.10.1992 – 21.09.1993), н.п.	KPU + PDVU + н.п. (63,3)	Високий	324	+5	4,0
	Ю. Звягільський (в.о.) (22.09.1993 – 15.06.1994), н.п.	KPU + PDVU + н.п. (63,3)	Високий	263	+7	3,5
	В. Масол (16.06.1994 – 08.06.1995), н.п.	NRU + PDVU + SDPU(o) (7,4) + н.п.	Найвищий	33	+7	3,5
Л. Кучма 1, 2 (19.07.1994 – 23.01.2005), н.п.			Найвищий	319	+7	3,5
	Є. Марчук (08.06.1995 – 27.05.1996), н.п.	NRU + PDVU + SDPU(o) (7,4) + н.п.	Низький	349	+7	3,5
	П. Лазаренко 1 (28.05.1996 – 05.07.1996), н.п.	NRU + PDVU + SDPU(o) + NDPU (7,4) + н.п.	Низький	37	+7	3,5
	П. Лазаренко 2 (11.07.1996 – 02.07.1997), н.п.	NRU + PDVU + SDPU(o) + NDPU (7,4) + н.п.	Високий	351	+7	3,5
	В. Пусто-войтенко (16.07.1997 – 22.12.1999), н.п. / NDP	NRU + NDPU (16,6) + н.п.	Низький	876	+7	3,5
	В. Ющенко (30.12.1999 – 28.04.2001), н.п.	NRU + NDPU + SDPU(o) (20,4) + н.п.	Високий	478	+6	4,0
Л. Кучма 1, 2 (19.07.1994 – 23.01.2005), н.п.	А. Кінах (29.05.2001 – 16.11.2002), н.п.	NDPU + PZU + SDPU(o) + APU + PRP + PRVU (17,5) + н.п.	Низький	527	+6	4,0

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система повністю уніфікованої меншості	Високопрезидентціалізі / президентціалізований	Президент-домінуючий	Переважаання президента
	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система частково уніфікованої меншості	Високопрезидентціалізі / президентціалізований	Збалансований	Переважаання президента
	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система повністю уніфікованої меншості	Високопрезидентціалізі / президентціалізований	Президент-домінуючий	Переважаання президента
Січень 2006 р. – жовтень 2010 р.	Напівпрезидентська	Класичний прем'єр-президенталізі	Система частково уніфікованої більшості	Збалансований	Збалансований / когабітаційний	Компромісі
	Напівпрезидентська	Класичний прем'єр-президенталізі	Система розділеної більшості	Збалансований	Когабітаційний	Компромісі
	Напівпрезидентська	Класичний прем'єр-президенталізі	Система частково уніфікованої більшості	Збалансований	Збалансований / когабітаційний	Компромісі
	Напівпрезидентська	Класичний прем'єр-президенталізі	Система розділеної більшості	Збалансований	Когабітаційний	Компромісі
Жовтень 2010 р. – лютий 2014 р.	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система повністю уніфікованої меншості/більшості	Високопрезидентціалізі / президентціалізований	Президент-домінуючий	Переважаання президента
	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система повністю уніфікованої меншості/більшості	Високопрезидентціалізі / президентціалізований	Президент-домінуючий	Переважаання президента
	Напівпрезидентська	Класичний президент-парламентаризм	Система повністю уніфікованої більшості	Високопрезидентціалізі / президентціалізований	Президент-домінуючий	Переважаання президента
Лютий 2014 р. – досі	Напівпрезидентська	Класичний прем'єр-президенталізі	Система повністю уніфікованої меншості	Збалансований + парламентаризований	Парламент-домінуючий	Квазіпарламентаризм
	Напівпрезидентська	Класичний прем'єр-президенталізі	Система технічно розділеної меншості/більшості	Збалансований	Парламент-домінуючий / збалансований	Компромісі / альтернатія
Лютий 2014 р. – досі	Напівпрезидентська	Класичний прем'єр-президенталізі	Система частково уніфікованої більшості	Збалансований	Збалансований / когабітаційний	Компромісі
	Напівпрезидентська	Класичний прем'єр-президенталізі	Система частково уніфікованої більшості	Збалансований	Збалансований / когабітаційний	Компромісі
	Напівпрезидентська	Класичний прем'єр-президенталізі	Система частково уніфікованої меншості/більшості	Збалансований	Збалансований / когабітаційний	Компромісі
	Напівпрезидентська	Класичний прем'єр-президенталізі	Система повністю уніфікованої більшості	Збалансований + президентціалізований	Президент-домінуючий	Переважаання президента / компромісі

8	9	10	11	12	13	14
	В. Янукович 1 (21.11.2002 – 05.01.2005), н.п.	PR (ZYU) + SDPU(o) + TU (45,8) + н.п.	Низький	764	+6	3,5
В. Ющенко (23.01.2005 – 25.02.2010), NU (26,4/18,0/ 16,0)	Ю. Тимошенко 1 (04.02.2005 – 08.09.2005), В (5,1)	NU + В (BYT) + SPU + PPPU (36,9) + н.п.	Високий	214	+6	2,5
	Ю. Єхануров (22.09.2005 – 04.08.2006), NU (26,4)	NU + SPU (31,3) + н.п.	Низький	312	+7	2,5
	В. Янукович 2 (04.08.2006 – 16.10.2006), PR (41,3)	PR + NU + SPU + KPU (71,3) + н.п.	Середній	72	+7	2,5
	В. Янукович 3 (17.10.2006 – 18.12.2007), PR (41,3)	PR + SPU + KPU (53,3) + н.п.	Високий	421	+7	2,5
	Ю. Тимошенко 2 (18.12.2007 – 03.03.2010), В (34,7)	В (BYT) + NU-NS (50,7) + н.п.	Середній Високий	787 8	+7 +6	2,5 3,0
В. Янукович (25.02.2010 – 22.02.2014), PR (38,2/46,7)	М. Азаров 1 (11.03.2010 – 09.12.2010), PR (38,2)	PR + BL + KPU (48,7) + н.п.	Низький	268	+6	3,0
	М. Азаров 2 (09.12.2010 – 03.12.2012), PR (38,2)	PR + BL + KPU + YC + SU (49,3) + н.п.	Низький	714	+6	3,5
	М. Азаров 3 (24.12.2012 – 28.01.2014), PR (46,7)	PR + KPU + UV (53,3) + н.п.	Низький	394	+6	3,5
О. Турчинов (в.о.) (23.02.2014 – 07.06.2014), В (22,4) П. Порошенко (07.06.2014 – чинний), н.п. / BPP (29,3)	А. Яценюк 1 (27.02.2014 – 27.11.2014), В (22,4)	В (BYT) + U + S (39,6) + н.п.	Низький	100	+4	3,0
			Високий	170	+4	3,0
П. Порошенко (07.06.2014 – чинний), н.п. / BPP (29,3)	А. Яценюк 2 (02.12.2014 – 01.09.2015), NF (18,4)	BPP + NF + OS + В (BYT) + RPL (66,2) + н.п.	Середній	269	+4	3,0
	А. Яценюк 3 (01.09.2015 – 17.02.2016), NF (18,0)	BPP + NF + OS + В (BYT) (58,2) + н.п.	Середній	166	+4	3,0
	А. Яценюк 4 (18.02.2016 – 14.04.2016), NF (18,0)	BPP + NF (48,2) + н.п.	Високий	56	+4	3,0
	В. Гройсман (14.04.2016 – чинний), BPP (32,4)	BPP + NF (50,4) + н.п.	Низький	–	+4	3,0

Умовні позначення: АPU – Аграрна партія України; В – Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»; BL – Блок Литвина; BPP – Блок Петра Порошенка; BYT – Блок Юлії Тимошенко; KPU – Комуністична партія України; NDP – Народно-демократична партія; NDPU – Народно-демократична партія України; NF – «Народний фронт»; NRU – Народний рух України; NU – «Наша Україна»; NU-NS – «Наша Україна – Народна самооборона»; OS – Об'єднання «Самопоміч»; PDVU – Партія демократичного відродження України; PPPU – Партія промисловців і підприємців України; PR – Партія регіонів; PRP – Партія «Реформи і порядок»; PRVU – Партія регіонального відродження України; PZU – Партія зелених України; RPL – Радикальна Партія Олега Ляшка; S – Всеукраїнське об'єднання «Свобода»; SDPU(o) – Соціал-демократична партія України (об'єднана); SPU – Соціалістична партія України; SU – «Сильна Україна»; TU – «Трудова Україна»; U – «Український Демократичний Альянс за Реформи»; UV – «Україна – Вперед!»; YC – «Єдиний центр»; ZYU – Блок «За Єдину Україну»; н.п. – непартійний/непартійні.

Отже, доходимо висновку про потребу конструювання та планування подальшого поступу системи правління в Україні, яка впродовж 1991–2018 рр. (але головно від моменту своєї конституціоналізації) здебільшого тяжіла до високопрезидентіалізованого президентсько-парламентського (більш авторитарного) або збалансованого прем'єр-президентського/парламентсько-президентського (натомість більш демократичного) напівпрезиденталізму. Це актуально хоча би тому, що для української політики та зокрема інституціоналізації системи правління, як зауважують П. Добродумов [3, с. 27], О. Зелінська [34], Ю. Мацієвський [11, с. 51] й А. Тюшка [30], властива повторювана проблема «приватизації та інструменталізації» конституційного розвитку у розрізі боротьби за владу в нехабітуалізованій партійній системі [15, с. 51]. Адже відразу після того, як ті чи інші політичні еліти отримують владу, вони намагаються пристосувати та сконструювати конституційні норми таким чином, щоб ті забезпечували їм ширший інституційно-процесуальний і політично-поведінковий спектр повноважень й, відповідно, ефективніший контроль за контролітою/опозицією [32].

Це особливо виразно виявилось, починаючи формально із 2004 р., а фактично із 2006 р., коли український високопрезидентіалізований президент-парламентаризм 1996–2004/2006 рр. було вперше і наперед (в очікуваному часовому зрізі) трансформовано у збалансований прем'єр-президенталізм 2006–2010 рр. А також, за аналогією, у вересні–жовтні 2010 р. і лютому–березні 2014 р., коли в Україні сталися чергові трансформації напівпрезиденталізму з прем'єр-президенталізму у президент-парламентаризм і навпаки. Ці зміни поетапно та варіативно інволювали, а не реформували конституціоналізовану систему міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – уряд – парламент» в Україні у своєрідну повторювальну «інституційну пастку» [12], «гру» чи «війну/боротьбу» [17, с. 237–240] влади та опозиції, коли кожна нова політична еліта кожного (більш авторитарного чи демократичного) типу політичного режиму відкидала чинні на момент отримання нею влади «правила гри», а натомість вдава-

лася до генерування більш сприятливої для себе «матриці між-інституційних відносини», а також оновлених та вигідніших формальних і неформальних «правил гри», сконструйованих на засадах вибіркового застосовування принципів верховенства права й політичної справедливості [11, с. 51; 32]. Окрім того, такі процеси віддаляли систему міжінституційних відносин в Україні від конструктивного діалогу між державою/владою та суспільством, зокрема, з приводу розробки стійких, ефективних і всеохоплюючих фундаментальних атрибутів як чинної, так і перспективної системи правління.

Зовсім не стала винятком і чинна на момент порівняльного аналізу апробація збалансованої напівпрезидентської системи правління в Україні, зокрема, у форматі прем'єр-президенталізму з горизонтальним дуалізмом виконавчої влади, починаючи із лютого–березня 2014 р. Оскільки передусім цей варіант системи правління (і це було задекларовано як владою, так і опозицією [25], зокрема у формі концепту «Конституція 2004+» [21; 32]), вимагав сутнісного реконструювання чи інституційного реформування, у тому числі й зважаючи на негативний і позитивний досвід полікотворення та євроінтеграції в Україні й інших країнах світу [7; 31], а також на потребу подолання «порочного кола» й «інституційної пастки» за логікою «революція – конституція – революція – конституція», згідно із якою «революційний конституціоналізм» був перманентною «формою» впорядкування системи правління в Україні. Це важливо із огляду хоча б на те, що досвід систем розділеного правління (передусім когабітацій, див. табл. 1) не завжди мав лише негативні тенденції для України, а досвід уніфікованого правління (передусім систем уніфікованої більшості) не завжди мав лише позитивні наслідки для України, що підкреслює пріоритетність вибору системи правління, у якій домінує, а відтак і визначає міжінституційний баланс законодавча влада/легіслатура.

Саме тому вважаємо, що вибір ефективного й надійного варіанта реконструювання і/чи реформування системи державного правління в Україні є щонайменше двостороннім, адже він може:

а) стосуватися пролонгації та корекції чинного збалансованого прем'єр-президентського напівпрезиденталізму; б) означатися введенням парламентаризованого прем'єр-президентського напівпрезиденталізму чи взагалі парламентаризму зі слабким або номінальним президентом) (хоча різні політичні інститути, актори та політсили в Україні у цей період, причому здебільшого (як і раніше) й надалі «інструментально та приватно», виступають за значно варіативніший перелік можливих систем правління – від «чистого» президенталізму до «чистого» парламентаризму»). Це відповідає історичному інституційному досвіду України (зокрема на тлі її міжвоєнної політико-державницької традиції) і сутності політико-правових пошуків з приводу міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – уряд – парламент», згідно із якими сутнісним та концептуальним дороговказом реформування системи правління та означення у ній місця різних політичних інститутів має бути республіканський парламентаризм або прем'єр-президентський напівпрезиденталізм. А також переважно успішному і стабільному інституційному досвіду інших країн Західної, Центрально-Східної і Південно-Східної Європи тощо, які цілком системно, впорядковано і природно апробували саме системи парламентаризму та прем'єр-президентського напівпрезиденталізму [4].

У випадку пролонгованої апробації прем'єр-президентського збалансованого (з помірно впливовими президентом і прем'єр-міністром) напівпрезиденталізму доцільно спочатку формально максимально розмежувати та деталізувати за окремими сферами у рамках горизонтального дуалізму виконавчої влади повноваження глави держави і глави уряду (причому навіть із інституційно-процесуальним превалюванням другого у системі міжінституційних відносин), а після цього зробити/доповнити це фактично, зокрема, на підставі звернення до процедури та навіть законодавчої регламентації проведення синхронних (двох упродовж півроку, а можливо, одночасних) президентських і парламентських виборів [10].

Так вдасться ефективно перекласти відповідальність за політично-поведінкове визначення головного актора у системі горизонтального дуалізму виконавчої влади – президента чи прем'єр-міністра, – на виборця/електорат, що зможе детермінувати, хто конкретно у той чи інший період часу має домінувати й користуватися більшою легітимністю влади і реальною уповноваженістю в різних сферах політики [7, с. 57–58; 8, с. 179].

Така ініціальна формальна/інституційно-процесуальна деталізація повноважень президента та прем'єр-міністра, а також електорально зумовлена логіка мінімізації міжінституційних конфліктів у трикутнику «глава держави – уряд – парламент», як засвідчує теорія і практика, звикло позитивно впливає на фактичне/політично-поведінкове посилення повноважень президента, адже партія переможця президентських виборів звикло стає переможцем і синхронних парламентських виборів, значно збільшуючи шанси глави держави на підтримку у легіслатурі (найяскравіше це продемонстрував досвід збалансованого прем'єр-президенталізму у Франції, коли вслід за перемогою на президентських виборах у квітні–травні 2017 р. Е. Макрона на парламентських виборах у червні 2017 р. перемогу та абсолютну більшість у легіслатурі здобула нещодавно сформована (а не існуюча раніше, як інші політсили) пропрезидентська політична партія «Республіка на марші» (REM)). Особливо якщо задля обрання парламенту застосовують мажоритарну чи змішану виборчу систему, тобто загалом виборчу систему зі значним впливом мажоритарної складової, що на момент аналізу було властиво й Україні [6].

Однак цілком очевидно, що мажоритарна складова виборчих систем значною мірою скомпрометувала себе в Україні. Тому за аналогією до успішних (демократизаційно, а також у показниках ефективності урядів й урядування) прикладів збалансованого напівпрезиденталізму в інших країнах Європи (наприклад, у Польщі, Португалії та Хорватії, а також раніше у Румунії, де на момент аналізу не апробовано принципу синхронних президентських і парламентських виборів) вона може бути ефективно

модифікована на пропорційну виборчу систему (із відкритими/преференційними регіональними (водночас, можливо, і з національними) списками й бажано із дворівневим електоральним бар'єром – як на регіональному, так і на національному рівні) чи змішану непаралельну/залежну виборчу систему (зокрема, пропорційну систему змішаного членства [8, с. 181]) або залишатися змішаною паралельною/незалежною мажоритарно-пропорційною виборчою системою (можливо в іншій пропорції, зокрема, на користь пропорційної складової) зі суттєвими змінами у мажоритарній складовій, зокрема, на користь представництва партійних інтересів [6; 9]). Що ж стосується виборчої формули для пропорційної виборчої системи чи пропорційної складової змішаної виборчої системи, то очевидно, що стабілізації збалансованого напівпрезиденталізму в Україні допоможуть: а) дворівневий електоральний бар'єр – як на регіональному рівні (тобто в кількох регіональних багатомандатних округах), так і на національному рівні (тобто в одному національному багатомандатному окрузі); б) методи розподілу мандатів, які сприяють великим партіям (причому, метод Д'Хондта), бо саме з великими партіями зазвичай асоційовані президент і прем'єр-міністр у збалансованому напівпрезиденталізмі.

Зрозуміло, що, із одного боку, механізми синхронізації президентських та парламентських виборів сприятимуть максимальному унеможливленню/уникненню чи зменшенню частоти апробації систем розділеного правління (систем розділеної більшості та розділеної меншості), які у випадку збалансованого горизонтальним дуалізмом виконавчої влади напівпрезиденталізму можуть і негативно, і позитивно впливати на політичні (зокрема, владно-виконавчі і виконавчо-законодавчі) процеси та відносини в Україні. Однак, з іншого боку, специфікою збалансованого прем'єр-президентського напівпрезиденталізму в Україні залишиться той факт, що фактично (політично-поведінково) сильний президент не матиме формальної (інституційно-процесуальної) уповноваженості унілатерально відправляти у відставку урядовий кабінет, бо у прем'єр-президентських напівпрезидентських системах право дос-

трокової відставки уряду зарезеровано лише за легіслатурою [7, с. 58; 8, с. 180]. Тому, бажаючи змінити склад або керівництво кабінету, президент буде зобов'язаний домовлятися про це із парламентом, що не завжди політично легко та безперешкодно, оскільки президентська/пропрезидентська партія не обов'язково самостійно або ж у коаліції з іншими партіями повинна мати підтримку абсолютної більшості депутатів легіслатури. Для України це особливо актуально з огляду на те, що в ній упродовж 1991–2018 рр. (тобто на момент аналізу) жодний уряд не опирався на підтримку однопартійної парламентської більшості (див. табл. 1). Відповідно, це дозволяє аргументувати, що саме за допомогою уточнення і деталізації повноважень президента й прем'єр-міністра, введення механізму синхронних виборів президента і парламенту, а також внаслідок зміни виборчої системи для обрання українського парламенту формально/інституційно-процесуально збалансовану горизонтальним дуалізмом виконавчої влади прем'єр-президентську напівпрезидентську систему (навіть з формальним превалюванням глави уряду) можна буде трансформувати у фактично/політично-поведінково президенціалізовану прем'єр-президентську систему з достатніми й ефективними інструментами протидії можливій узурпації влади главою держави [6].

У випадку ж, коли механізм синхронних виборів президента та парламенту не забезпечить президентові політично-поведінкової підтримки парламентською більшістю його кандидатури у прем'єр-міністри (тобто не буде реалізовано системи уніфікованої більшості чи уніфікованої меншості), тоді формально (тобто згідно з конституцією) й інституційно-процесуально збалансована горизонтальним дуалізмом виконавчої влади прем'єр-президентська напівпрезидентська система в Україні діятиме у максимальній близькості до конституційної регламентації, адже фактично/політично-поведінково спрацює через цілковито інституційно-процесуально окреслену когабітацію/систему розділеної більшості чи систему розділеної меншості. Саме таким чином виявиться

горизонтальний збалансований дуалізм виконавчої влади у рамках збалансованого напівпрезиденталізму [7, с. 58; 8, с. 180].

Важливість і визначальна особливість такого припущення у тому, що саме так можна суттєво обмежити конфліктність горизонтального дуалізму виконавчої влади і зменшити гіпотетичну кількість випадків розділеного правління. Причому, з погляду виборців, у такому разі буде очевидно, що в державі формально/інституційно-процесуально є дві вагомні політичні посади – президента і прем'єр-міністра [6; 9]. Також буде очевидно, що фактична/політично-поведінкова уповноваженість кожного з них залежить винятково від електорату та результатів президентських і парламентських виборів, які детермінуватимуть, хто – президент або прем'єр-міністр – все ж матиме вирішальне слово у системі горизонтального дуалізму виконавчої влади. Президент (як лідер певної партії) фактично/політично-поведінково буде сильнішим у тому разі, коли представник його ж партії буде прем'єр-міністром, навіть якщо таку конструкцію підтримає не тільки президентська/пропрезидентська партія самостійно, а й декілька партій, які сформують коаліцію у парламенті. Натомість, прем'єр-міністр (як лідер певної партії) і формально/інституційно-процесуально, і фактично/політично-поведінково буде сильнішим тоді, коли належатиме до опозиційної президенту партії, особливо якщо партія прем'єр-міністра самостійно чи в коаліції з іншими партіями входить у склад парламентської більшості чи меншості, що формуватиме уряд [7, с. 59].

Усе здебільшого буде очевидно й у середовищі політичної/партійної еліти та контреліти, що конкуруватиме на синхронних президентських та парламентських виборах. Адже кожен кандидат у президенти розраховуватиме стати фактично/політично-поведінково найвпливовішою особою не лише у горизонтальному дуалізмі виконавчої влади, а й загалом у державі. А це, як зазначено вище, буде можливо лише тоді, коли президентові політично-поведінково субординованим через підтримку парламентської більшості буде прем'єр-міністр. Для цього потрібно, щоби кандидат у президенти в контексті синхронних президентських та парламентських виборів розраховував на конкретну кандидатуру прем'єр-міністра. Найпростіше це зробити тоді, коли

обидва належать до однієї політсили. Тому у партійній ієрархії кандидатом у президенти традиційно буде лідер партії, а кандидатом у прем'єр-міністри – друга особа в партії. Окрім ситуацій, коли прем'єр-міністром буде опонент президента, який логічно буде першою особою у своїй політсилі. Якщо ж президент не матиме підтримки більшості в легіслатурі, то він очевидно і фактично/політично-поведінково не позиціонуватиметься як найвпливовіша особа у горизонтальному дуалізмі виконавчої влади та загалом у державі, навіть якщо існуватиме історичний досвід і навіть традиція домінування президента у системі державної влади. Натомість, провідну роль матиме опозиційний щодо президента прем'єр-міністр, що, очевидно, теж був би кандидатом у президенти [7, с. 59; 8, с. 180–181].

І навпаки, зокрема у випадку зважання на інституційно-процесуальну та політично-поведінкову ризикованість збалансованого прем'єр-президентського напівпрезиденталізму в Україні та його заперечення і небажання реформувати у майбутньому, вибір системи правління має падати або на парламентаризований прем'єр-президентський (у жодному разі не високопрезиденталізований) напівпрезиденталізм, або взагалі на парламентаризм – і в першому, і в другому випадку зі слабким чи номінальним президентом. Вказані системи правління максимально, але доволі по-різному мінімізують міжінституційні конфлікти і впорядковують міжінституційні відносини у трикутнику «глава держави – уряд – парламент», зокрема, з приводу горизонтального дуалізму виконавчої влади, провадження більш конгруентного та послідовного законодавства й внутрішньої та зовнішньої політики [7, с. 56; 8, с. 178; 32]. Річ у тому, що навіть якщо такі конфлікти виникають, то їх здебільше усувають через процедури парламентського вотуму недовіри уряду і/чи розпуску й дострокових виборів легіслатури. Крім того, такі системи правління окреслюють випереджувальні механізми розв'язання урядових і міжінституційних криз ще до того, як вони переростають у кризи політичної системи, політичного режиму і/чи системи правління. Тому такі системи правління гнучкіші та краще адаптуються до мінливих інституційних і політичних/електоральних обставин. Це особливо актуально для парламентаризму, в якому уряд уповно-

важений оголошувати дострокові парламентські вибори для вирішення проблем так званого «блокованого законодавства» («законодавчого глухого кута») [7, с. 56]. Саме таким чином уряд змушує себе (у контексті тих депутатів і партій, які забезпечують йому парламентську підтримку) та всіх членів парламенту ухвалювати популярні та необхідні політичні рішення.

Що ж стосується перспектив вибору і запровадження системи парламентаризованого прем'єр-президентського напівпрезиденталізму зі слабким чи номінальним президентом (порівняно із іншими моделями напівпрезиденталізму) в Україні, то варто виокремити передусім такі з них: лімітованість можливості міжінституційних конфліктів у системі горизонтального дуалізму виконавчої влади винятково періодами розділеного правління (найперше – системами розділеної меншості) та тільки окремими сферами сумісної компетенції президентів та прем'єр-міністрів (переважно це питання оборонної й зовнішньої політики, закордонних справ тощо); односпрямованість/унідиректоральність міжінституційних конфліктів у системі горизонтального дуалізму виконавчої влади, яка виявляється у тому, що президент тільки обмежено може протистояти урядові та прем'єр-міністрові; нерозвиненість «дифузної» відповідальності між президентом та прем'єр-міністром, внаслідок чого політико-владний і управлінський процес майже не має двоїстого та контраверсійного значення (навіть у періоди розділеного правління); реальне та постійне (інституційно-процесуальне і здебільшого політично-поведінкове) усвідомлення того, що домінуючим актором дуалізованої/подвійної виконавчої влади (і політичного процесу загалом) є прем'єр-міністр/уряд [7, с. 56–57; 8, с. 178–179].

На користь парламентської і парламентаризованої прем'єр-президентської систем правління (зі слабким чи номінальним президентом) в Україні свідчить і той факт, що вони з усіх наявних республіканських систем правління є найдемократичнішими та забезпечують найбільшу ефективність урядування та якість людського розвитку [5]. Крім того, такі системи правління окреслені порівняно невисоким ризиком військових та інших (силових) переворотів. Однак й вони, як і у випадку корекції збалансованого прем'єр-президенталізму, потребують модифікації виборчої систе-

ми для обрання парламенту – найкраще у напрямі пропорційної системи з відкритими/преференційними регіональними (а також паралельно, можливо, і національними) списками та бажано з дворівневим електоральним бар'єром – як на регіональному, так і на національному рівні. Це ключова умова і пропорційного переведення голосів виборців у мандати, і становлення й функціонування стійкої, а не надмірно фракціонізованої, поляризованої та недисциплінованої партійної системи з продукуванням сталої парламентської більшості як проблеми України. В іншому разі, навіть в умовах парламентаризованого прем'єр-президенталізму чи парламентаризму зі слабким або номінальним президентом проблемою залишатиметься формування нестабільних урядів і парламентських коаліцій та вузькопрофільність інтересів політичної еліти й контреліти [7, с. 57].

Загалом два перспективні варіанти та напрями корекції й реформування системи правління в Україні демонструють, що ми маємо справу не просто зі системою правління як такою (у її чистому вигляді на рівні міжінституційних відносин), а з конституційною інженерією системи правління. Річ у тому, що остання залежить не лише від формальних/правових (інституційно-процесуальних) повноважень ключових політичних інститутів та їхніх відносин між собою, а й від фактичних (політично-поведінкових) причин і наслідків цих повноважень та взаємовідносин, які виявляються у зрізі виборчих систем та формул, партійних систем та міжпартійної конкуренції, соціополітичних поділів тощо. Цікаво й інше, зокрема той факт, що обидва варіанти корекції і реформування системи правління в Україні, незалежно від сили президентів, прем'єр-міністрів і парламентів тощо, не лише виправлятимуть дефект і проблему повторювальної «приватизації та інструменталізації» конституційного розвитку й «революційного конституціоналізму» у розрізі боротьби за владу, а й окреслюватимуть особливу значимість інституту парламенту у формуванні й відставках урядових кабінетів (як безпосередньо, так і опосередковано – внаслідок консультацій із президентом) та у визначенні ключового політичного актора у системі виконавчої влади, а відповідно, й значимість інституту парламентських виборів у кожній із конструкцій. Таким чином, вони скеровуватимуть і

наближуватимуть політичний/владний процес і систему правління в Україні до усталеної європейської моделі парламентської демократії, в якій первинною є роль легіслатури, а не президента у контролі й перевірці відповідальності урядового кабінету (навіть незалежно від того, який варіант вотуму довіри/інвестиції – за позитивними або за негативними правилами – буде передбачено чи взагалі не буде передбачено [19; 23; 27] в українському випадку). Крім того вони, за рахунок якісного переосмислення та переозначення доцільних для України типів і варіантів вотумів інвестиції очікуваним/новим урядам і недовіри чинним урядам (а можливо, й довіри чинним урядам) суттєво «оновлюватимуть» саму сутність феномену та типів урядів, зокрема, визначаючи доцільність та природу урядів меншості [13], на відміну від періоду 1991–2018 рр., коли уряди в Україні якщо не завжди, то переважно виступали в ролі об'єктів, вплив на які був міжінституційним конфліктом парламенту і президента на різних стадіях конституційного процесу й міжінституційних відносин [8, с. 181].

1. Бостан С. Форма правління незалежної української держави: етапи розвитку, проблеми, перспективи // Форум права. 2011. № 2. С. 103–110.

2. Бялоблцький З. Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн Східної Європи: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 469 с.

3. Добродумов П. Конституціоналізм і політична еліта України: методологічні підходи // Правовий вісник Української Академії Банківської Справи. 2009. № 1 (2). С. 23–27.

4. Литвин В. Еволюція інституту президентства у досучасній політичній історії України: повноваження, роль і місце у системі державного правління // Суспільно-політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації «Академія політичних наук». 2016. Вип. 4. С. 161–180.

5. Литвин В. Етапи розвитку та різновиди напівпрезиденталізму в Україні (1991–2015 рр.) // Specyfika Procesu Politycznego w Krajach Europy Srodkowo-Wschodniej: Czynniki Koncepcyjne i Instytucjonalne: Polsko-Ukrainska Konferencja Naukowa / Praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Bialoblockiego i Anatoliya Romanuyuka. Kutno, 2015. S. 119–124.

6. Литвин В. Збалансований напівпрезиденталізм: теоретичні особливості, інституційні ризики та позитиви й перспективи реформування в Україні // Нова парадигма. 2014. № 125. С. 145–163.

7. Литвин В. Напівпрезидентська система правління: конституційно-правові виклики та перспективи для України на фоні світового інституційного досвіду // Всеукраїнська науково-практична конференція: Конституція України: політико-правові виклики і перспективи. 26 червня 2014 р. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. С. 38–63.

8. Литвин В. Напівпрезидентська система правління у контексті республіканської форми правління: типологізація, конституційно-правові і політичні виклики та перспективи реформування в Україні // *Studium Europae Srodkowej i Wschodniej: Wydawnictwo Wyzszej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie*. 2014. Nr. 2. S. 156–181.

9. Литвин В. Теоретичні особливості, інституційні ризики та позитиви збалансованого напівпрезиденталізму й перспективи його реформування в Україні // *Studia Politologica Ucraino-Polona* («Українсько-польські політологічні студії»). 2015. № 5. С. 45–54.

10. Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи // *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2011. №. 4. С. 140–149.

11. Мацієвський Ю. Інволюція конституціоналізму і квазі-авторитарний режим в Україні // *Вибори та демократія*. 2011. №. 3. С. 49–56.

12. Мацієвський Ю. Інституційна пастка для України: проблема політичного виживання еліти в слабкій державі // *ZAXID.NET*. 16 серпня 2015 р. URL: https://zaxid.net/institutsiyyna_pastka_dlya_ukrayini_n1362175 (дата звернення: 01.14.2018).

13. Панчак-Бялоблоцка Н. Уряди меншості в європейських парламентських демократіях: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 481 с.

14. Сидорчук О. Третій тип республіканського правління: чи є Україна напівпрезидентською республікою? // *Наукові записки НаУКМА: Політичні науки*. 2013. Т. 147. С. 30–34.

15. Фісун О. Республіка заради спільного майбутнього: Дилеми українського конституційного транзиту // *Вісник ХНУ ім. Каразіна. Серія: «Питання політології»*. 2011. № 949 (18). С. 45–52.

16. Boban D. «Minimalist» concepts of semi-presidentialism: are Ukraine and Slovenia semi-presidential states? // *Politička misao*. 2007. Vol. 44. No. 5. P. 155–177.

17. Chaban N., Vernygora V. Ukraine's Constitutional «Saga»: Ukrainian Media Reflections of the Constitutional Process // *TRAMES Journal of the Humanities and Social Sciences*. 2010. Vol. 14. No. 3. P. 227–249.

18. Chaisty P., Chernykh S. Coalitional presidentialism and legislative control in post-Soviet Ukraine // *Post-Soviet Affairs*. 2015. Vol. 31. No. 3. P. 177–200.

19. Cheibub J., Martin S., Rasch J. The Investiture Vote and the Formation of Minority Parliamentary Governments // Presented at the workshop on The Importance of Constitutions: Parliamentarism, Representation, and Voting Rights. Istanbul, 2013. 24 p.

20. D'Anieri P. *Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics and Institutional Design*. Routledge: M. E. Sharp, 2007. 312 p.

21. Kirsch I. *Ukraine Needs a «2004 plus» Constitution* // EurActiv. February 17, 2014. URL: <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/opinion/ukraine-needs-a-2004-plus-constitution/> (дата звернення: 01.14.2018).

22. Kudelia S. *If Tomorrow Comes: Power Balance and Time Horizons in Ukraine's Constitutional Politics* // *Demokratyzatsiya*. 2013. Vol. 21. No. 2. P. 151–178.

23. Louwse T. *Unpacking «positive» and «negative» parliamentarism* // Paper presented at the workshop «The Evolution of Parliamentarism and Its Political Consequences» of the European Consortium of Political Research. Salamanca, April 10–15, 2014. 18 p.

24. Matsuzato K. *Semi-presidentialism in Ukraine: Institutional Centrist in Rampant Clan Politics* // *Demokratyzatsiya*. 2005. Vol. 13. No. 1. P. 45–58.

25. Olszanski T. *Ukrainian Opposition Divided Over the New Constitution* // OSW Analyses. February 12, 2014. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-02-12/ukrainian-opposition-divided-over-new-constitution> (дата звернення: 01.14.2018).

26. Protsyk O. *Troubled Semi-Presidentialism: Stability of the Constitutional System and Cabinet in Ukraine* // *Europe-Asia Studies*. 2003. Vol. 55. No. 7. P. 1077–1095.

27. Russo F., Verzichelli L. *The Adoption of Positive and Negative Parliamentarism: Systemic or Idiosyncratic Differences?* // ECPR Joint Sessions of Workshops. Salamanca, April 2014. 29 p.

28. Sedelius T. *Towards presidential rule in Ukraine: hybrid regime dynamics under semi-presidentialism* // *Baltic Journal of Law & Politics*. 2012. Vol. 5. No. 1. P. 20–45.

29. Shugart M., Carey J. *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge University Press, 1992. 316 p.

30. Tyushka A. *A Liberationist Constitution? Maidan's Revolutionary Agenda and Challenges for Constitutional Reform in Ukraine* // *European View*. 2014. Vol. 13. No. 1. P. 21–28.

31. Tyushka A. *Association Through Approximation: Procedural Law and Politics of Legislative and Regulatory Approximation in the EU-Ukraine Association Agreement* // *Baltic Journal of European Studies*. 2015. Vol. 15. No. 1. P. 56–72.

32. Tyushka A. *From Constitutional Volatility to Constitutional Stability: Any Chance to Reconcile Constitutionalism and Power Struggle in Ukraine?* // *Historia i Polityka*. 2016. Vol. 16 (23). P. 57–71.

33. Whitmore S. *Faction Institutionalization and Parliamentary Development in Ukraine* // *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 2003. Vol. 19. No. 4. P. 41–64.

34. Zelinska O. *Who were the Protestors and What did They Want?* // *Demokratyzatsiya*. 2015. Vol. 23. No. 4. P. 379–400.